

A MŰVELŐDÉS SZÍNTEREI A DUALIZMUS KORI SZÉKESFEHÉRVÁRON

Az első társaskörök megjelenése (Első rész)

Csurgai-Horváthné Glavanovics Andrea

Összefoglaló:

A polgárosodás egy hosszú folyamat volt Magyarországon, ami a reformkorban kezdődött. Ez a folyamat a városi polgárság gazdasági, jogi és kulturális fejlődését jelentette. Az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozása 1867-ben mérföldkő ebben a folyamatban. A civil szervezetek veszik kezükbe a kulturális célok megvalósítását. A korszakra erőteljesen jellemző a civil szervezetek tevékenysége különböző területeken. A tanulmány az első meghatározó kulturális egyesületek célját, tevékenységét mutatja be. Kitér a nevesebb, meghatározó személyek kapcsolatrendszerére, a civil szféra és a közéleti kapcsolatokra. A korban alakult kulturális egyesület kezdeményezője a reformkor nagy szülőtte, és a magyar irodalom jeles költője, Vörösmarty Mihály kultuszának Székesfehérváron.

Kulcsszavak: kulturális egyesületek és könyvtárak alapítása, civil kezdeményezés, polgárosodás, kulturális mecenatúra, igény a kulturális örökség megőrzésére

Abstract:

The process of becoming middle-class in economic status and social attitudes was a long development from the so called reform era in Hungary. This process ment both economic, legal and cultural development of the citizens of Hungarian towns. The creation of the Austro-Hungarian Monarchy in 1867 was a landmark in this process. Civil societies took the initiative to realise cultural objectives. The activity of civil societies in different fields was a characteristic of the era. This paper is aiming to present the objectives and activities of the first and most influential civil societies, and also wants to introduce the network of the most influential citizens, the relationship between civilians and public life. One of the cultural societies of the period initiated the cult of Mihály Vörösmarty, the great poet of Hungarian literature, who was born in the reform era near Székesfehérvár.

Keywords: foundation of cultural societies and libraries, civil initiatives; embourgeoisement, cultural sponsorship, the demand for preserving cultural heritage

Bevezetés

A tanulmány Székesfehérvár dualizmus kori fejlődését vizsgálja művelődéstörténeti szempontból. Célja bemutatni azt, hogy a modern műveltség milyen színtereken és milyen formában bontakozott ki a múltjára büszke, történelmi székvárosban, melyek azok a tényezők, amelyek ebben hatottak, s szervezték e folyamatot.

A szabad királyi városokat tulajdonképpen a királyi kiváltságlevél hozta létre, s emelte ki a más városi címmel rendelkező települések csoportjából. A dunántúli szabad királyi városok közül Székesfehérvár 1703-ban, Győr 1743-ban, Pécs 1780-ban nyerte el a szabad királyi városi címet. A törvényi becikkelyezésre mindegyik városnál mintegy évtizedes késéssel került sor. A fenti városok kiváltságlevelének tanulmányozása során megállapíthatjuk, hogy az önkormányzati, gazdasági és jogszolgáltatási területre bontható kiváltságlevelék kulturális tartalommal tulajdonképpen nem rendelkeznek. Kétségtelen azonban, hogy a társas életre, a szórakozásra vonatkozó kitételeket találhatunk a kiváltságlevelékben.

A városok e csoportja sem kapott intenciót arra, hogy az oktatás színterén és más kulturális területeken előremutató lépéseket tegyenek. A privilégiumlevél tulajdonképpen a városok hagyományos – önkormányzati, gazdasági, igazságszolgáltatási – szerepköreit biztosította. Mégis azt mondhatjuk, hogy a kiváltságlevél elnyerését követő gazdasági és társadalmi változások – igaz, eltérő mértékben – befolyásolták a városok szellemi és kulturális miliójét már a polgárosodást megelőző időszakban, és még teljesebben bontakozott ki ez a polgárosodás útjára lépő városok új értékteremtésekor.

A városok kulturális intézményei lassan fejlődtek ki. „Közgyűjteményi” feladatokat elsősorban a városi levéltárak fejtettek ki, melyek a közigazgatás megszervezésével egy időben jöttek létre. Ezen „hivatalok” később valamelyest intézményesültek. A múzeumegyesületek létrehozásáig, de még néha azt követően is az irategyütteseken túlmenően gyűjtőkörük a régiségekre, talált pénzekre stb. is kiterjedt.

A városok kultúraközvetítő tevékenysége nem a városi helyhatóság, hanem jelentős részben a civil szféra közreműködésével valósult meg. A 19. században az egyéni és a csoportos kezdeményezések a mozgatórugói a kulturális „intézmények” kialakulásának. A reformkorban alakult olvasóegyesületek, majd kaszinók jelzik e folyamatot. A 19. század második felében ismételten a kaszinók, utóbb az olvasókörök azok, amelyek „közgyűjteményt” hoznak létre a városi lakosság művelődési színvonalának emelése érdekében. Ezen olvasóegyletek több esetben városrészenként jöttek létre. A könyvtárügy e megjelenését lassan követte a város által létrehozott könyvtári intézmény megjelenése. Erre Székesfehérvár esetében az 1890-es években került sor.

A közgyűjteményi tevékenység más területen is az egyesületi élethez kapcsolódott. A régiségek gyűjtése, bemutatása, a múlt feltárása és publikálása terén sokat tettek az 1870–80-as években alakult történelmi és régészeti egyesületek, egyes helyeken a városszépítő egyesületek. Az ilyen típusú egyesületek és a Műemlékek Országos Bizottsága között nem mutatható ki feltétlenül közvetlen kapcsolat, de kétségtelen, hogy az országos hatókörű intézmény is hatott e területen. A 20. század fordulóját követően a régészeti egyletek átalakultak, ami nevükben is megmutatkozott: a múzeumegyesület elnevezés részben a nyilvános múzeummá történő fejlesztésről árulkodott.

Azok az erőfeszítések, amelyek az említett célokat tűzték ki, csak lassan és eltérő módon épültek be a város mint helyhatóság tevékenységi körébe. A városok hagyományaiknak megfelelően, de eltérő módon kapcsolódnak régiójukhoz is. A Dunántúl egyes városai (Sopron, Moson) annak ellenére, hogy elvesztették megyeszékhely státuszukat, most is erősen kötődnek egykori megyéjükhez, a városkörnyék településeihez, de nem mindenütt mutatható ki ilyen kapcsolat.

A történetírás „*eltérő magyarázatokkal szolgál arról a folyamatról, amelyben a feudális-rendi kötöttségek és előjogok hálójának helyére a demokratikus szabadságjogoknak, a parlamentarizmusnak és a vállalkozás szabadságának rendszere lépett*”.¹ Az átalakulásnak három fontos területe a jogi-politikai, gazdasági és kulturális-civilizációs volt, és legnagyobb eredménye maga a polgári társadalom kialakulása.²

A társadalmi változásokhoz hasonlóan kulturális-civilizációs szempontból is nagy változások történtek. Az ipari forradalom kibontakozásával párhuzamosan és annak nyomán átalakult a természeti környezet, fontos vízrendezési tervek valósultak meg, megszűnt az ember teljes védtelensége a járványokkal szemben, új városok és iparterületek jöttek létre, megváltoztak az öltözködési szokások, kiépült az út- és vasúthálózat. Kibontakozóban volt a modern műveltség, a diszciplináris tudományok, a sajtó, a könyvkiadás és az olvasási kultúra.

Az 1848. évi áprilisi törvények megnyitották a polgárosodás útját, és a császár a forradalom után sem vonta vissza a társadalmi reformokra vonatkozó jogszabályok többségét. A kiegyezés valójában nem teljesen új korszak nyitánya, hanem a „*szabad polgári fejlődés akadályait jórészt elhárító és lehetőséget kiteljesítő*” mérföldkő volt.³

¹ Kósa László (2000): A polgári társadalom korának művelődése. I. A XVIII. század végétől 1920-ig. (Szerk.): Kósa László. In: *Magyar művelődéstörténet* Osiris Kiadó, Budapest. 258.

² V.ö. Koudela, Pál (2019): Literary Societies and Modernism: The Social Composition of the Kazinczy Circle in Kassa at the Turn of the Century. *Hungarian Studies*, 33(2): 185–215.

³ Kósa: i. m. 259–260.

Székesfehérváron az egyesületi életről, a társas körökről kevés forrás számol be. Egy-két egyesületnek maradt ránk részlegesen az irattára, a gazdagnak mondható civil szféra működéséről többségében visszatükröződő vagy másodlagos források tudósítanak. Tevékenységükről néhány levéltári forrás mellett a korszakban megjelent statisztikák, naptárak és a sajtó számol be, de utóbbi esetében csupán 1871 után, hiszen a megyeszékhelyen ezt megelőzően egyedül egy gazdasági lap látott napvilágot. Ezért van különös szerepe annak a helytörténeti szakirodalomnak, amely a 20. század fordulója előtt keletkezett, s esetenként meg is jelent, vagy kéziratban maradt fenn hosszabb ideig, várva a megjelenést. A város dualizmus kori urbanizációja feltárt,⁴ de a kutatások ellenére a korszakra vonatkozó művelődéstörténeti feldolgozása részkutatásokon alapszik. A szakirodalom eddigi eredményeit kívánjuk árnyalni azzal a szándékkal, hogy az eddig részben feltáratlan források és a kutatás jövőbeni kiszélesítése tovább finomíthatja az eddigi eredményeket.

A polgári olvasókörok és előzményeik

Székesfehérvár két évvel Buda visszafoglalása után, 1688-ban szabadult fel a török uralom alól. 1703-ban kapta vissza szabad királyi városi rangját. A szakirodalom szerint a 19. század közepéig fejlődése dinamikus, „kulturális téren esetenként kiemelkedő”. A század közepétől azonban fejlődése megtorpant, gazdasági és kulturális szerepe csökkent.⁵ A város fejlődésében köztudottan közrejátszott kedvező földrajzi fekvése, szakrális és közigazgatási szerepe, ám a főváros dinamikus fejlődésével a 19. század második felében szerepe megváltozott, fejlődése lelassult. Az 1869. évi népszámlálás adatai szerint 22 683 lakója volt, ezzel a 19. helyen szerepelt. A lakosságból 12 850 fő tudott írni és olvasni, 1652 fő csak olvasni tudott, az olvasni nem tudók száma 8181 fő volt, de ebben az adatban a 6 év alattiak is szerepeltek, 3081-en.⁶ A városi országos statisztikai átlag szerint a férfiak 62%, a nők 45%-a tudott írni és olvasni.⁷ Székesfehérváron a népesség mintegy 65%-a tudott írni és olvasni, de a fennmaradók aránya viszonylag magasnak számított a hasonló jogállású városok között, a korszak végére azonban ez az arány kedvezően módosult. 1880-ban 28% alá, 1890-ben 20%-ra, 1900-ban 12%-ra csök-

⁴ Lásd Csurgai Horváth József (2014): *Székesfehérvár urbanizációja. A városfejlődés a kiegészítés korában*. Ráció Kiadó, Budapest. 1–287.

⁵ Kéglí Ferenc (1993): *100 éves könyvtár Székesfehérváron. A Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje, a városi könyvtár 1893–1952*. Székesfehérvár. 21.

⁶ *Székes-Fehérvár*. 1869. december 31. 9.

⁷ Keleti Károly (1873): *Hazánk és népe. A közgazdaság és a társadalmi statistika szempontjából*. Budapest. 415.

kent az analfabéták száma, mely eredmény részben a kulturális egyesületeknek, de természetesen főként a javuló alapoktatásnak köszönhető.⁸

A külvárosi elemi iskolák községesítése, az osztályok számának növelése is fontos állomása volt ennek. 1869-ben a belvárosban két főelemi, a külvárosokban pedig hat községi vegyes elemi iskola működött. Ezeket túl nagyobb intézménynek számított az izraeliták két vegyes főelemi iskolája, a görög keleti ortodox, az evangélikus és a református vegyes elemi iskola mellett.⁹ A korszakban azonban új iskolák is létesültek, ezek közé tartozik a Tóvárosban a Deák Ferenc utcai elemi iskola, de ezt megelőzően épült fel a Felsővárosban az Ezredéves elemi iskola. A városi oktatásügy egyik sajátossága az elemi oktatás területén a községi fenntartás magas aránya volt. Székesfehérvár 15 elemi iskolájából 10 intézményt a város tartott fenn. 1906-ban községi Gazdasági Népiskolát is alapítottak. A városi fenntartású reáliskolát a korszakban hatosztályúvá fejlesztették, majd az államosítást követően 1881-től mint 8 osztályú állami főreáliskola működött. A korszak végére községi felsőbb leányiskola, 1916-tól leányközépiskola is működött a Ferenc József Nőnevelő Intézet mellett.

A lakosság foglalkozási szerkezetében elsősorban a magas agrárhányados emelhető ki. A dualizmus kori változások azonban itt is tetten érhetőek, az ipari és a kereskedelmi alkalmazottak aránya növekedett, s különösen sajátos a közlekedési alkalmazottak magas aránya. 1890-ben a lakosság száma 27 548 fő, 27%-a már iparból, 9%-a kereskedelemből és közlekedésből élt. Az őstermelők aránya 26,3%. A hat évnél idősebbek mintegy 20%-a volt írástudatlan, ez hat százalékos javulás 1869-hez képest. A népesség ebben a korszakban jelentősen gyarapodott, különösen intenzív volt a növekedés 1900 és 1910 között, ennek eredményként elérte a 34 828 főt.¹⁰ A korszakot lezáró 1920. évi népszámlálás adatai alapján a lakosság 48,5%-a ipari, kereskedelmi és közlekedési tevékenységet folytatott, 20,7%-a őstermelő volt, 9,8% pedig a közszolgálatban dolgozott.¹¹

A mai modern fogalmaink szerinti polgári egyesületek a felvilágosodás hatására kezdtek elterjedni Magyarországon. A 18. század végén alakultak meg az első olvasóköri több városban. A budait Berzeviczy Gergely alapította 1792-ben, Sopronban diáktársaság szerveződött 1790-ben. Az első klubokat és kaszinókat nemesek hozták létre, melyeknek mintája a Széchenyi István által angol előkép alapján, 1827-ben alapított Nemzeti Kaszinó volt. Ez elsősorban az arisztokrácia részvételére számított, de ennek nyomán a megerősödött birtokos nemesség és a polgári társada-

⁸ Thirring Lajos (1938): Székesfehérvár s Fejér megye népességének fejlődése és összetétele. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, XVI. évf. 3. sz. 217.

⁹ *Székes-Fehérvár*. 1869. december 31. 10.

¹⁰ Csurgai Horváth: i. m. 41., 51.

¹¹ *Az 1930. évi népszámlálás*. II. rész. *Foglalkozási adatok*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 86. Budapest. 1934. 48. tábla.

lom is létrehozta szervezeteit. A különböző egyletek, egyesületek, dalárdák mind a művelődés, mind a szórakozás színtereivé, találkozóhelyekké váltak. Ezekkel együtt gyarapodott a karitatív és önszegélyező egyesületek száma is.¹²

Székesfehérváron a társadalmi és politikai polarizálódás eredményeként 1838-ban két kaszinó is alakult: a *Fejérvári Casino* és a *Székes-Fejérvári Casino*. A Fejérvári Casino főként a megye liberális nemességét tömörítette, míg a Székes-Fejérvári Casino többségében a város polgáraitól és helybeli tisztviselőkből szerveződött. Az, hogy két kaszinó alakult, nem volt egyedüli példa, Debrecen esetében is ezzel találkozunk. Ezen egyletek a Helytartótanács által jóváhagyott alapszabállyal rendelkeztek. E szabály alapján célját a Fejérvári Casino az alábbiakban határozta meg: „A' Casino jó ízlést, mivel társalkodást, egyesek' értelem – és erkölcsbeni gyarapultát, 's ez által egyszersmind a' közértelmesség kifejlődését ápoló, lelket 's testet ébresztő intézet.”¹³ A Székes-Fejérvári Casino is hasonló célokat tűzött maga elé, hangsúlyozva azonban, hogy „minden jó maga viseletű Honpolgár tagja lehet kik közül egy részes sem követelhet előjogot és kiváltságot”.¹⁴ A kaszinók szerepe nem csak a kulturális és a közéleti területeken mutatkozott meg, tevékenyen részt vállaltak a gazdasági és pénzügyi infrastruktúrák modernizálásában, a gazdasági egyletek létrejöttében.

A civil szervezetek működésének részletesebb szabályozását az 1868. évi XLIV. törvény biztosította. Ezen túlmenően számos miniszteri, elsősorban belügyminiszteri rendelet, körrendelet szabályozta e szervezetek működését, életét. Az 1875. évi belügyminiszteri rendelet *politikai, humanisztikus, nyereszkedési, közművelődési és gazdasági* egyleteket különböztetett meg.¹⁵ Az egyesületek osztályozása többféle alapon történhet, így megkülönböztetünk *politikai, társadalmi; kulturális; szakmai, gazdasági; szociális, jótékonyági, önszegélyező; vallási; és sportegyesületeket. Dobrovits Sándor* egyesületi statisztikai munkáiban *hazafias, vallásos, bajtársi, kultur-, művészeti és irodalmi, tudományos, sport-, jótékony, önszegélyező, társas, érdekképviselői* és egyéb egyesületeket különböztetett meg; a fenti felosztást az 1930-as évek egyesületi statisztikai feldolgozásai is alkalmazták.¹⁶ Számos egyesület összetett, sokoldalú cél szerint működött. Alapszabá-

¹² Poór Edit (1988): *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig*. Budapest. 329–357.

¹³ A Casino alapszabályai. Székesfejérvár. é. n. 2. Lásd Csurgai Horváth József – Erdős Ferenc (é. n.): *Fejezetek a kulturális egyesületek alapszabályaiából 1838–1946*. In: *Kulturális Egyesületek Székesfehérváron 1698–1949*. Módszertani füzetek. Művelődéstörténeti sorozat, 2. H. n., MMK. 45.

¹⁴ Murányi Lajos (1993): *A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838–1849)*. Fejér megyei Levéltár Közleményei, 16. Székesfehérvár. 134.

¹⁵ 1508/1875. sz. Belügyminiszteri rendelet. In: *Rendeletek Tára 1898*. I. kötet. 245–248.

¹⁶ Dobrovits Sándor (1936): *Budapest egyesületei*. Budapest. 45.

lyaikban is több kategóriának megfelelő célt tűztek ki, így tipizálásuk, kategorizálásuk csak oly módon lehetséges, hogy az egylet által meghatározott „fő célt” tekintjük a besorolás alapjául. A kitűzött céloktól több egylet eltérő tevékenységet is folytatott. Az egyesületeket csoportosíthatjuk működési területük szerint is. A felsorolt egyesületek ezek alapján regionális, egyházmegyei, megyei, járási és községi szintekre bonthatóak. A regionális, az egyházmegyei és a megyei szintű egyleteknek a megyeszékhelyen, Székesfehérváron volt a székhelyük, kivéve a Fejér Megyei Irodalmi és Közművelődési Egyesületet, amelynek székhelye Bicske volt.

Az egyesületek nagyobb számban – a társadalom más rétegeinek önszerveződéséeként – a kiegyezést követő évtizedekben alakultak. 1873-ban a megye területén 33 egyesület működött, ezek közül 14 pénzüintézet, illetve segélyegylet; 15 olvasókör, kaszinó; 1 népoktatási kör és 3 jótékony-sági egylet volt. A fenti adatok nem tartalmazzák az egyesületként nyilvántartott ipartársulatokat. A megyében a legintenzívebb egyesületi életet Mórton találjuk. A hat egyesület működésében 895 tag vett részt, a lakosság mintegy 11%-a volt tagja valamely egyletnek.¹⁷

A megye többi részén az egyesületek szervezeti kiépítése a megyeszékhelyhez képest vontatottan haladt, hiszen Székesfehérváron ekkor 29 – más adatok szerint a megyével megegyező számú – egyesület működött, 6394 taggal. A legnépszerűbbek itt is – ha nem is olyan mértékben – a segélyzőegyletek voltak, 3334 fő tagsággal. Székesfehérváron a fenti statisztikai adat szerint a lakosság 28%-a volt egyesületi tag.¹⁸ Más források Székesfehérvárra vonatkozóan ennek ellentmondóan tudósítanak. A „*Szabad királyi város hatóságának területén létező egyletek, casinok, takarékpénztárak és minden nemű köröknek, jótékony-sági, s pénzműveleti és egyéb művelődési stb. társaságoknak és intézeteknek*” címet viselő kimutatás 31 egyletről, intézetről, társaságról számol be. A felsorolásban kétségtelenül olyan intézetek is szerepelnek, amelyeket ma nem tekintünk egyesületeknek, különösen a kereskedelmi és pénzüintézeteket. A fenti egyesületeknek az összeírás szerint 4 188 tagja volt. Az egyesületek tagsága eltérő volt, jelentős taglétszámmal bírt a székesfehérvári színház megmentésére alakult részvénytársulat (424 fő), a *Szent István Temetkezési Társulat* (373 fő), a *Tóvárosi Olvasókör* (259 fő), a *Catholicus Casino* (207 fő), a *Palotavárosi Olvasókör* (200 fő). A többi egylet tagsága 100 és 200 fő között mozgott a kimutatás szerint.¹⁹

¹⁷ *Fejér vármegye az 1874. évben.* Székesfehérvár. 1875. 8.

¹⁸ *Székes Fejérvári Naptár. 1874.* Székesfehérvár. é. n. 68–70.

¹⁹ Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár. (továbbiakban: VLKI) IV-B.1405. Székesfehérvár Város Tanácsának iratai 2266/1873. sz.

A dualizmus idején, 1878-ban került sor egyesületi összeírásra. Magyarországon 3995-öt, míg a gazdagabb, polgárosodottabb Ausztriában az egy évvel későbbi összeíráson 11 017 egyesületet regisztráltak.²⁰ Az 1878. évi statisztikai feldolgozás az egyesületeket erősen differenciáló 16 csoportot állított fel. A tárgykörünkbe tartozó társasköröket további 16 osztályba sorolta. Ide tartoztak a kaszinók, a népkörök, az olvasóegyletek, a polgári körök, a vegyes célkitűzésű társas- és olvasóegyesületek, amelyek szakmai alapon szerveződtek, és az ugyancsak társadalmi rétegződést mutató önképzőkörök. A társas egyletek kategóriájában azonban a legnagyobb számmal az olvasóegyletek képviseltették magukat, számuk 418 volt.²¹

Fejér megyében a megyeszékhelyen kívül társas egyletek (kaszinó és olvasóegylet) működtek Lovasberényben, Kápolnásnyéken, Móron, Bicskén, Martonvásáron (itt kaszinó és olvasóegylet is), Sósikuton, Válon, Adonyban, Érden és Perkátán. E települések egy része járási székhely volt (Adony, Bicske, Mór, Vál), Lovasberény, az egykori mezőváros a székesfehérvári járáshoz tartozott. Az egyesületek legkevésbé ebben a járásban alakultak, a sárbogárdi járásban pedig nem léteztek.²² Ennek ellenére a Lovasberényi Olvasókör a mezővárosban jelentősebb presztízzsel rendelkezett. Báljain az egykori földesúron, Cziráky grófon kívül vendégeként más arisztokraták is megjelentek. Gróf Esterházyak, gróf Zichyek, báró Trautmensberg és mások is képviseltették magukat 1875. január 16-án, amiből 100 forint tiszta jövedelme származott az egyesületnek.²³

Fejér megye a Dunántúlon előkelő helyen szerepelt ebben a vonatkozásban, hiszen Győr megyében csupán 2, Sopron megyében 5 társaskört rögzített a statisztika.²⁴ A statisztikát követően és az 1880-as években újabbak is létrejöttek, így Ercsi, Dunapentele, Etyek, Hercegfalva, Káloz, Nádasdladány, Rácalmás, Ráckeresztúr, Sárbogárd, Sárkeresztúr, Sárosd és Sárszentmiklós településeken, ezzel megyei területi eloszlásuk kiegyenlítettebbé vált.²⁵

Székesfehérvárott a társaskör kategóriában a Felsővárosi Olvasókör, a Főgimnáziumi Önképző-Kör, a Palota külvárosi Olvasókör, a Tóvárosi Olvasókör és a Vörösmarty Kör működött.²⁶ A hasonló jogállású törvényhatósági városban, Győrben az Iparoskör – legalábbis alapszabályi célja szerint –, az Olvasó Egylet, valamint a Szent Imre egylet,²⁷ Sopronban a

²⁰ *Hivatalos Statisztikai Közlemények. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban.* (Szerk.): Vargha Gyula. Budapest. 1880. VIII.

²¹ Uo. XXI.

²² Uo. 100–101.

²³ *Székesfehérvár* (társadalmi hetilap), 1874. január 30. V. évf. 9. sz. 39.

²⁴ *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, i. m. 118., 230–237.

²⁵ Csurgai Horváth József (é. n.): *Egyesületi kataszter*. Kézirat.

²⁶ *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, i. m. 572–575.

²⁷ Uo. 402–409.

reformkorban alakult Casino egyesület, az Irodalmi és művészeti Kör, a Katolikus Olvasóegylet és a Társaskör tartozott e kategóriába.²⁸

Amíg a reformkorban az egyesületek inkább a társas élet és a műveltség fejlesztésére alakultak, a kiegyezést követő években az önszerveződés szélesebb társadalmi rétegek nagyobb számú részvételével ugyan, de a résztvevők anyagi viszonyainak fejlesztésére is létrejöttek. Az egyesületek alakulása nem csupán a liberális politikához köthető, okai között említhetjük a gazdasági és a társadalmi átrétegződést. A kulturális egyesületek működése, csekély számuk ellenére is, számos vitát és kritikát váltott ki: „...megyénk területén azt tapasztaljuk, hogy majd minden nagyobb község kebelében létezik egy-egy olvasó egyesület, casino vagy kör, azaz oly egyesület, melynek feladata lenne a közműveltség fejlesztése. [...] Ha a községekben vagy ha nálunk a külvárosokban levő egyesületeket tekintjük, a közelebb azok beléletét, belviszonyait vizsgáljuk, azt látjuk, hogy nem igen töltik be azon feladatot, melyet betölteniük kell [...] Bíz azoknál a tudomány népszerűsítése iránti vágy igen csekély, s a tudományok terjesztésére vajmi keveset fordítanak. E körökben vagy a legközönségesebb kocsmai élet üti fel sátorát, vagy a politika lép fel, vagy a közöny által sújtva haldoklik.” A kritikai észrevételeket tovább folytatta a vezércikk írója, amikor a városi kulturális egyesületek közül szóba jöhető nagyobb befolyásra szert tevőket is kritizál. „Ismerünk köröket, melyek szép könyvtárral bírnak, azonban működésük mégsem áldásos, nem hasznos! Miért? mert nem oly könyveket bírnak, melyek közhasznúak, hanem francziából s idegen nyelvekből fordított félszeg, sokszor immoralis regények s röpiratokkal vannak megtöltve...”²⁹

A körökkel szemben a fent idézett vélemény valamelyest sajátos. Ezek az egyesületek a társaskörök közé tartoztak, melyek magukban foglalták a társas érintkezés színtereinek biztosítását. A Vörösmarty Kör és a többi olvasóegylet minden évben egy vagy több báli mulatságot rendezett. Vita abban keletkezett, hogy a költségek terheljék-e a kör költségvetését, másrészt akkor, amikor felmerült, hogy már nem az egyesület termeiben, hanem a Magyar Király Szállóban rendezzék. A helyszín kérdése a Vörösmarty Körben volt vita tárgya.

A 20. század fordulóját követően a függetlenségi politika időszakában készült statisztikák szerint Székesfehérvárott az egyesületi élet lényegesen visszaesett. Más törvényhatósági jogú városokhoz képest az egyesületek száma elmaradt, míg Győrben 106, Sopronban 53 egyesület működött – megjegyzem, hogy az Alföld egyes városaiban, így Hódmezővásárhelyen, Szegeden kimagasló az egyesületi élet, ekkor Fehérváron számuk 40 volt, mely az átlagos érték alatti.³⁰

²⁸ Uo. 558–561.

²⁹ Székesfehérvár. 1875. május 8. V. évf. 37. sz. 1.

³⁰ Thirring Gusztáv (1912): *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapest. 526.

Székesfehérváron az egyesületek megoszlása a következő volt: *tudományos és irodalmi* (1); *közművelődési, pedagógiai, népnevelő és iskolai* (5); *művészeti, zene, dal* (3); *gazdasági* (1); *kereskedelmi, ipari* (5); *ifjúsági és önképző* (5); *jótékony és emberbaráti* (4); *önsegélyző, betegsegélyző és temetkezési* (9); *sport* (3); *felekezeti* (2). A közegészségügyi, orvosi, kórházegylet, valamint a társasegylet kategóriákba nem írtak össze egyesületeket, bár egészségügyi egyesület volt Székesfehérváron, igaz, megyei hatókörrel kívánt működni.

A legnépszerűbb egyesülettípus a legnagyobb számban és tagsággal működő kulturális egyesületek voltak. Elsődlegesen valamilyen művelődési igény kielégítését célozták. Műveltségpótló, iskolát kiegészítő, közművelődési szerepkörük mindvégig fontos tényező volt. A reformkor légkörében a nyelvújítás igénye hozta létre az első ilyen köröket. A *Fejér Megyei Olvasó Társaság* 1840. május 31-én alakult, hasonló céllal számos egyesület létrejött a reformkorban, a kaszinók mellett az olvasóegyletek voltak a legnépszerűbbek. Ezek a társaságok a művelődési igények és a szakmai ismeretek gyarapításán túlmenően tagságuk révén aktív résztvevői voltak a reformkor politikai küzdelmeinek, tagjai itt is a polgári átalakulás támogatóiból és a liberális nemességből tevődtek össze. Alapszabályukban rögzített céljuk „*a honi nyelv, s minden nemes ipar elősegítése, és a törvényekkel egyező kéziratok s nyomtatványok köz erőivel megszerzése által egyeseknek alkalom-adás művelődésre*”.³¹

Nagyarányú megjelenésük az említett okok miatt az 1890-es években indult. Ekkor már a társadalmi rétegek külön-külön is alakítottak olvasóköröket, így iparosok, kereskedők, sőt ipartestületek és tűzoltó egyesületek is. A körök célja általában hírlapok, újságok, szakfolyóiratok és könyvek, valamint társasági összejövetelek révén a tagság művelése volt. Egyes köröknél a közművelődési szerepkört tágabban értelmezték: beleértették, sőt elsődlegesnek tekintették a gazdasági ismeretek és tapasztalatok közvetítését. A fenti célokon túlmenően ezek az egyesületek alkalmasak voltak arra is, hogy politikai törekvéseknek is teret adjanak, ezért voltak olyanok is, amelyek alapszabályukban rögzítették az egyesület politikamentességét.

Többségük a kormányzat ellenzékeként a függetlenségi, 48-as eszmék vonzáskörében tevékenykedett, ily módon alapszabály szerinti céljukon kívül politikai célú közéleti szerepet is vállaltak. Nyilvános könyvtárak hiányában különösen a dualizmus időszakában az olvasási kultúra terjesztésében kiemelkedő szerepet vittek, amely csak a népkönyvtári mozgalom kiteljesedésekor csökkent. A kulturális egyesületi csoporthoz tar-

³¹ Lásd Tóth György (1972): *A Fejér megyei Olvasótársaság. Fejér Megyei Könyvtáros*, 1. sz. 51.; Murányi: i. m. Megjegyezzük azonban, hogy Fejér megyében az első olvasóegylet Rácalmáson alakult. Lásd Csurgai Horváth: i. m. (é. n.).

tozó kaszinók jelentősége a kiegyezést követő években már lényegesen kisebb volt, mint a reformkorban.

Az egyesületek politikai jelentőségét elsősorban az Országos 48-as Párt ismerte fel, és hangsúlyozta: *„Alakítsunk köröket minél nagyobb számban, városban és faluhelyen egyaránt, ilyen vagy olyan név alatt. [...] legyen a körök feladata a közműveltség s a helyi érdekek előmozdítása mellett a hazafias közszellem ébrentartása, s a nemzet akaratának, az országgyűlési választások időközéiben is nyilvánítása. [...] E határozatok [...] gyámolítani fogják az országgyűlési ellenzék hazafias törekvéseit [...] felhívjuk ezennel mindazon hazafiakat, akik elveinket vallják, hogy köröket alakítsanak, vagy a már fennálló rokonérmű körökbe lépjenek...”*³²

A Vörösmarty Kör és előzményei

A Vörösmarty Kör talán a legösszetettebb kulturális egyesület a dualizmus korában. Létrejöttében szerepet játszottak az előzőekben már említett, 1838-ban létrejött nemesi és polgári kaszinók, valamint az 1840-ben alakult *Fejér Megyei Olvasótársaság* is, amelynek Fehérváron volt a székhelye. 1848 márciusa után a kulturális és közművelődési egyesületek szüneteltetik tevékenységüket, és számos tag részt vesz a politikai küzdelmekben, az olvasótársaság tagjait megtaláljuk a forradalom és szabadságharc résztvevői között. Az egyesületek azonban működhetek az 1850-es években is. A Székes-Fejérvári Casino is újjáalakult, a megváltozott körülmények között azonban nemcsak a hazardjátékot, de a politikai összejöveleteket is tiltotta alapszabályuk, ezekben az években inkább a jótékonyági egyletek működését említhetjük. A kaszinó működésének megszűnéséről nincs pontos adatunk, de az a Fejér megyei Gazdasági Egyesület megalakulása előtt bekövetkezhetett.³³

1860-ban sorra alakulnak a gazdasági és kulturális egyesületek. 1860. május elején létrejött a Székesfehérvári Tóváros-negyedi Olvasókör, a hónap végére megalakult a Székesfehérvári Iparműkiállítási Egyesület, július közepén a Székesfehérvári Magyar Színügyet Pártoló Társaság, az év végén pedig a Székesfehérvári Vörösmarty Szoborbizottmány is. Ez évben létrejött a neológ izraelita Chewra-Kadischa Szentegylet és a Rácvárosi Óvoda. A következő évben március 15-én megalakult a Gimnáziumi Ifjúság Önképző Köre, amely természetesen a ciszter gimnáziumban

³² Mérei Gyula (1971): *A magyar polgári pártok programja 1867–1918*. Budapest. 189–190.

³³ *Székes-Fejérvári Casino részvényeseinek névsóra és szabályai 1850*. Székesfejérvárott. 1850. 35.

működött, s a Vörösmarty-szobor avatásában is láthatjuk őket, de működött a Székesfehérvári Honvédsegélyző Egylet is.³⁴

Ez az év más fontos eseményekben is gazdag volt, melyről városi sajtó hiányában Lauschmann Gyula munkája tudósít: „1860. június 15-én előkelő társaság jött falaink közé. A magyar közélet szereplő jelesei voltak ennek a társaságnak tagjai, akik egy szép és hazafias eszme megvalósítása után tértek vissza az ország szívébe.” „Az ébredező magyar szellem” Berzsenyinek a Somogy megyei Niklán, Kisfaludynak pedig az akkor Zala megyéhez tartozó Balatonfüreden állított szobrot. A küldöttség hazafelé megállt Székesfehérváron, tiszteletükre vacsorát adtak, ahol Zichy Jenő gróf, a város későbbi országgyűlési képviselője azt indítványozta, hogy „Vörösmarty-nak szobor állíttassék” Székesfehérváron.³⁵ Erről az eseményről a *Vasárnapi Újság* is beszámolt: „A magyar Akadémia küldöttségének füredi s niklai útjából való visszatérésére lakoma rendeztetett itt az Ullman-szálloda egyik teremében. D. u. 5 órakor megérkezvén a küldöttség, lent a lépcsőnél Pauer [János]. kanonok s az Akadémia tagja fogadta őket; fenn pedig Zsömböry Ede tartott hozzájuk beszédet. Akadémiai alelnök ur mindegyikére szívélyes melegséggel válaszola. A társaság (mintegy hatvanan) helyet foglalván az étteremben, az áldomások se soká hagytak magukra várakozni. A küldöttséggel érkezett gr. Zichy Jenő is, ő is szót kért. Rövid, de lelkes szavai indítványt foglaltak magukban, hogy Fehérmegye [sic.] is állítson emlékoszlopot költőjének, ki a nemzet legelső költője, Vörösmarty Mihálynak, és pedig a megye székhelyén, Székesfehérvárott. E nagy lelkesedéssel fogadott indítvány azonnal határozattá lett, s nem sokára b[áró]. Splényi Henrik vezérlete alatt egy bizottmány alakult, mely ezen eszme valósítását eszközölné.”³⁶

A Helytartótanáctól kérték a szoborbizottmány megalakítására és a szobor felállítására az engedélyt. A Helytartótanács azonban nem engedélyezte egyiket sem.³⁷ Az indoklásban szerepelt, hogy nem a kérelmet benyújtó főnemes urak iránt bizalmatlanok, hanem a feszült politikai helyzet és az agitációtól való félelem miatt utasítják azt el, hozzátéve, hogy egy későbbi nyugalmasabb időpontban lehetségesnek látják a pozitív döntést. Egy évvel később ismét benyújtották a kérelmet, és ezúttal megkapták az engedélyt. Öt év alatt sikerült összegyűjteni a szükséges összeget. A szoborbizottmány évente ötször-hatszor ülésezett. Elnöke Splényi Henrik, a Fejérvári kaszinó elnöke volt. Báró Splényi a város kulturális életében a korszak egyik meghatározó személyisége volt, de jelentősebb politikai befolyással is rendelkezett. Az Arad vármegyében szü-

³⁴ Csurgai Horváth: i. m. (é. n.).

³⁵ Lauschmann Gyula (1907): *A Vörösmarty-kör negyven éve*. Székesfehérvárott. 37–38.

³⁶ *Vasárnapi Újság*, 1860. június 24. VII. évf. 26. sz. 317.

³⁷ Erdős Ferenc (é. n.): A székesfehérvári kaszinótól a Vörösmarty Körig 1838–1867. In: *Kulturális Egyesületek Székesfehérváron 1698–1949*. Módszertani füzetek. Művelődés-történeti sorozat, 2. MMK. 3–5.

letett Splényi 1849-ben költözött Székesfehérvárra. Az 1850-es és 60-as években szerepet vállalt a Fejér Megyei Gazdasági Egyesületben, a Fejérvári Casinóban, a Vörösmarty Szoborbizottmányban, a Székesfehérvári Takarékpénztárban, majd a Székesfehérvári Magyar Színügyet Pártoló Egyesületben is. 1872-ben hagyta el Székesfehérvárt.³⁸

1862-ben Fekete Jánost, a kaszinó könyvtárosát is beválasztják, aki hamarosan a bizottság egyik irányítója, majd elnöke lesz. A tagok között ott találjuk Pauer János kanonokot, a későbbi székesfehérvári püspököt, a Say család egyik tagját, Brein Ferenc építészt, Zsömböry Edét, a kaszinó igazgatóját, és Karl György építészt.³⁹ A kaszinó és a szoborbizottmány tagságában a szoros személyi kapcsolatokon túl az átfedés is jól kimutatható. A kaszinó az 1860-as évek közepén a Megyeház téren, Fülöp Sándor házának emeletén működött, olvasó-, kártyázó- és tekézőszobákkal. Az emeleten egy lakás volt, öt szobával, konyha és kamra helyiségekkel.⁴⁰

A Vörösmarty-szobor állítása az országos érdeklődés homlokterében állt, melyről a sajtó folyamatosan tudósított. 1863. január 16-án a szoborbizottmány pénztári bizottmánya 8567 forintban összegezte az addigi befizetéseket, ami jelentős összegnek számított. A Bécsben dolgozó Vay Miklós készítette el a szobrot, a talapzatra pedig Brein Ferenc székesfehérvári építész kapott megbízást. 1864 decemberére az is eldőlt, hogy az alkotást a Széchenyi utca északi részén állítják fel. A polgári kezdeményezés másik szép példája, hogy az utca lakói vállalták, hogy saját költségükön beboltoztatják a teret átszelő csatornát, a város pedig biztosította az út kikövezését s a tér rendezését.

1865-ben különösen sok bejegyzés, rövid közlés jelent meg az országos sajtóban. A szobor már ez év elején elkészült báró Vay Miklós bécsi műtermében. A szobor gipszmintázatát a nyár folyamán az Akadémián is kiállították.⁴¹ A tavasz folyamán a költségek fedezésére a szoborbizottmány sorsjátékot akart szervezni, amelyet azonban a városi hatóság nem hagyott jóvá, s így bált rendeztek.⁴² A szobor tervezett felállítását azonban elhalasztották. A bizottmány augusztus 14-én döntött arról, hogy az október elejére tervezett avatást későbbre teszi. Ezt részben pénzügyi szempontok indokolták, másrészt az ünnepély rendezése indokolta. E napra számos programot, így leleplezési ünnepélyt, táncvigalmat, népmulatságot és kivilágítást is terveztek.⁴³ Október 1-jén a szoborállítás érdekében

³⁸ Báró Splényi Henrik (Panád, 1811. november 22. – Nagyenyed, 1893. január 23.). Nagy Iván (1863): *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. X. köt. Pest. 33–339.; Lauschmann: i. m. (1907) 38–39.

³⁹ Csongor Rózsa (1960): *A Vörösmarty Kör története*. István Király Múzeum Közleményei. Sorozatszerk. Fitz Jenő. István Király Múzeum, Székesfehérvár. 20.

⁴⁰ VLKI Feltáró lapok. Ma Szent István tér 6.

⁴¹ *Vasárnapi Újság*, 1865. január 29. XII. évf. 5. sz. 56.

⁴² *Vasárnapi Újság*, 1865. július 2. XII. évf. 27. sz. 341.

⁴³ *Vasárnapi Újság*, 1865. augusztus 27. XII. évf. 35. sz. 440.

hangversenyt szerveztek, szerényebb érdeklődés mellett, mivel a szüret is ekkor volt, a nagyobb arányú megyei részvételt azonban kiemeli a *Vasárnapi Újság*. A hangverseny 210 forint eredménnyel zárult.⁴⁴ A szoborbizottmány megkeresésére a város jelentős támogatást biztosított, elvállalta a „gazda szerepét”, rendezte a teret, és pénzügyi támogatást adott az országos ünnepély díszítéséhez. Az 1866. május 6-án rendezett ünnepséghez a város 400 forinttal járult hozzá, ezen túl a vendéglátást, az elszállásolást és az ellátást is biztosította. Deák Ferenc szállását a püspöki palotában biztosították. A tér elnevezését is ez alkalomra időzítették.⁴⁵

Vörösmarty Mihály szobrának

szab. kir. Székes-Fehérvár városában 1866. évi május 6 dikán tartandó leleplezési ünnepélyére megállapított sorrend.

1. *Az ünnepély a zircz-czisztercziek templomában reggeli 9 és fél óraker a főtisztelendő szerzet nagyságos Apátja által tartandó szent misével veszi kezdetét. A nevezett templom a gyülekezési hely, melyben a jobb oldalon levő első osztályú padok a m. tud. akadémia és a Kisfaludy-társaság küldöttjei, a főrendűek, a képviselőház alelnöke, országgyűlési követek és az irodalom képviselői által foglaltatnak el; míg a baloldalon levő első osztályú padok első sora a Vörösmarty-család, s a többi sorok: a szoboregylet-bizottmány tagjainak, a megye s város tisztviselői- és a város képviselőinek lesz fenntartva.*

2. *Az egyházi ájtatosság végeztével a menet a szobortérre indul. A nagy gymnáziumi ifjúság nyitja meg a díszmenetet; az ifjúság után az énekkar következik. Ezek után nemzeti, megyei és városi lobogók elővitele mellett a szoboregylet-bizottmány — elnökeivel élén — vezeti a meghívott küldöttségeket s a Vörösmarty-családot. A nevezettek után következnek a főrendek, a képviselőház alelnöke, országgyűlést követek, az irodalom képviselői, minden vallásbeli lelkészek, megyei s városi tisztviselők és a város képviselőtestülete.*

3. *Az előirt sorrend szerint, a menet az ünnepély színhelyére érkezvén, a tanuló ifjúság s az énekkar a szobor hátterében félkörben fog elhelyezkedni; a jobb oldalon emelt díszsátort a küldöttségek és az ünnepelt költő családja foglalandják el; a baloldali díszsátor a főrendek, a képviselőház alelnöke, országgyűlési követek és az irodalom képviselői rendelkezésére álland. A szoboregylet bizottmánya, a rendezők, a megyei s városi tisztviselők és képviselők, a lelkészek, a szobor előtti tért foglalják el.*

4. *„Isten áldd meg a magyart” eléneklése után gróf Zichy Jenő egyleti elnök tartandja a leleplezési beszédet, — az általa adott jelre a szobrot-takaró lepel*

⁴⁴ *Vasárnapi Újság*, 1865. október 7. XII. évf. 41. sz. 521.

⁴⁵ VLKI IV. B. 1105. Székesfehérvár Város Polgári Választmányának iratai, a) jegyzőkönyvek. 1866. február 23. No. 629.

lehull, mire a „Szózat” első vers-szaka énekeltetik. Az elnök folytatja beszédét, s annak végével Fekete János, a szoboregylet jegyzője adja elő a szobor történetét.

5. Következnek a magyar tudományos Akadémia és a Kisfaludy társaság részéről tartandó szónoklatok.

6. A város hölgyei által kitűzött jutalmat elnyert alkalmi költemények felolvastatnak.

7. A városi hatóság elnöke kihirdeti a közgyűlés határozatát, melynél fogva a szobortér a költő halhatatlan nevével „Vörösmarty-térnek” fog neveztetni.

8. Az ünnepélyt a „Szózat” három vers-szakának eléneklése zárja be.

9. Délután 2 óraker közebéd a lövölde új teremében, a melyhez a közhírré tett után válthatók jegyek. A felköszöntések sorát br. Splényi Henrik, a szoboregylet-bizottmányának elnöke nyitja meg.

10. Délutáni 4 óraker a népünnep kezdete a „Vörösmarty-téren”, este a térnek és a szobornak ünnepélyes kivilágítása; — 9 óraker pedig táncszivigalom a városi lövölde új vigadóájában, a jövedelem felerészben a szobrot környező kert-rácsozat javára.

A szoboregylet bizottmányának és a rendezőségnek tagjai nemzeti jelvény által lesznek felismerhetők, hogy a t. ez. vendégek utasítás végett azokhoz fordulhassanak.

A rendre, a bizottmány felkérése folytán, a nagy-gymnásiumi ifjúság válasszottjai fognak felügyelni, kik is nemzeti karszalagot s a fővegen nemzeti rózsát viselendnek.

Az ünnepi beszédeket és a jutalmazott költeményeket tartalmazó emlékkönyv, kis gipszszobrocskák és a szobor kisebb s nagyobb alakú fényképet — a kertrácsozat javára — az ünnepély napján a „Vörösmarty-téren”, délután 4 óraker a dízsátorban fognak a megye és város hölgyei által elárusíttatni.

Az ünnepély kedvezőtlen idő esetében, a megyeház nagy teremében fog megtartatni.

A bizottmány — az ünnepély rendének közhirrételete mellett — örömmel értesíti a nemzetet, és az egyes adakozókat, a f. é. május 6-án végbemenendő „szoborleleplezési ünnepélyről,” mely is a valódi érdem elismerésének, Fehérvármegye és Sz.-Fehérvár város hálájának, kegyeletes és hazafias ünnepe leend!

Kelt Sz. Fehérváron, 1866. április 15-én.

A Vörösmarty szobor-bizottmánya.⁴⁶

Az átadásra 1866. május 6-án került sor, többezres tömeg várta a nagy költő első hazai szobrának leleplezését.⁴⁷ Az első szobrot Berzsenyi Dá-

⁴⁶ Vasárnapi Újság, 1866. április 29. XIII. évf. 17. sz. 204.

⁴⁷ Erdős: i. m. 8.

nielnek állították Niklán, majd Balatonfüreden Kisfaludy Sándorét, ezt követte Kölcsey Ferenc Szatmáron állított szobra, végül Vörösmarty fehérvári szobra. Az eseményen részt vett a ciszter gimnázium részéről Wekerle Sándor diák, későbbi miniszterelnök, aki a gimnázium ifjúsági önképzőkörének zászlaját vitte, és vezette a gimnázium küldöttségét.⁴⁸

A VÖRÖSMARTY-SZOBOR LELEPLEZÉSE SZÉKESFEHÉRVÁRON.

Forrás: *Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár. Fényképgyűjtemény (fotóreprodukció)*

A szoborbizottság működése nemcsak azért figyelemre méltó, mert egy jó ügyet támogatott, de összefogást hozott, és erősítette a polgárság önszerveződését, ami egyúttal egy jó és komoly ügyet is szolgált. Emellett egy új tér kialakulásához, a belvárosias terület bővüléséhez is vezetett, növelte a városiasodást azzal, hogy nem az eredetileg tervezett helyre, a vármegyeháza elé került, így a belváros közvetlen szomszédságában új fásított liget létesülhetett.

A Székesfehérvári Vörösmarty Szoborbizottmány alakulását követő évben nagyobb politikai változások mentek végbe. 1861 januárjában helyhatósági választások voltak. Új tisztkart választottak, majd országgyűlési választásokat is tartottak. A helyhatóság újjáalakulását követően hamarosan sor került a Fejérvári Casino alakulásának előkészítésére. 1861 februárjában tartott értekezletükön, a városi és a megyei közéletet is kép-

⁴⁸ Lauschmann Gyula (1996): *Székesfehérvár története*. IV. kötet. *A szabadságharc leverésétől az első világháborúig 1849–1914*. Székesfehérvár Városi Levéltára, Székesfehérvár. 283.

viselő résztvevők tanácskozásakor már nagyobb érdeklődés mutatkozott a kör iránt. Az alakuló ülésre 1861. március 15-én került sor, az alapszabály jóváhagyására 1862. április 3-áig kellett várni.⁴⁹ A Fejérvári Casino alapszabályait és a tagok névsorát tartalmazó füzet 1862-ben látott napvilágot. Az egyesület vezetésében csupán egy helyen történt változás: a pénztárnoki teendőket már nem Say Rudolf, hanem Pete Dani látta el. Az egyesület elnöke báró Splényi Henrik, igazgatója König József lett. Az egyesület számos nemes célkitűzést fogalmazott meg: „*A fejérvári casino előmozdítja és megszerzi a művelt társaséleti élvezeteket s körében, tekintettel a kor hazafias igényeire is, előmozdítandja mindazt, mi szép, jó és hasznos.*”⁵⁰ Az évenkénti tisztújítást elrendelő alapszabály számos műveltségi célkitűzést is érintett, így a d.) pontban kimondta, hogy „*a társalgási élet fűszerezésére s érdeműs honfiak magyar vendégszeretettel szíves látására vagy bármely más célra adandó lakomák, estélyek, zenevigadalmak a választmány által rendeztetnek*”. A házi szabályokban olvashatunk többek között arról is, hogy az igazgatóság hírlapokat is rendel, s a választmányi tagok is tehetnek javaslatot, mely sajtót rendelje meg az egyesület. Az egy ideig a Színpártoló Egyesület helyiségeiben működő kaszinó „*helyiségei kora reggeltől késő estig, a körülményekhez képest választmányilag meghatározandó órákban nyitva állanak, könyvtára, hírlapjai, tekeasztalai s étterme a tagok használatára szolgálnak*”, a kölcsönzést azonban az alapszabály nem engedte meg: „*bármely irományt, könyvet, hírlapot, földképet vagy bármi mászt az egyesület helyiségeiből elvinni nem szabad*”.⁵¹

Az egyesület eredetileg 150 taggal alakult meg, de a következő évben 225 tagról tudunk a pártoló tagokon túlmenően. Ezzel népesebb volt, mint az 1850-ben alakult Székes-Fejérvári Casino hiszen az 189 fős tagsággal rendelkezett. A tagsági viszony, mint a korábbi kaszinók esetében is, három évre terjedt, s ekkor évi 10 forint tagdíjat kellett fizetni.⁵²

A tagságban a város és a megye meghatározó személyiségeit találjuk. Tagja volt a körnek gróf Cziráky János főispán, Szógyény Marich László későbbi főispán, több korábbi megyei alispán és járási esküdt. Az arisztokrata családok közül erősen reprezentáltak a gróf Batthyányak és a gróf Zichyek, akik a várossal hagyományosan is szorosabb kapcsolatot alakítottak ki, de a báró Fiáth családon kívül ott találjuk gróf Eszterházy Lászlót, gróf Festetich Gézát, gróf Schmidegg Jánost számos, a városban lakó, megyei hivatalt viselt nemessel együtt (pl. Kenessey, Kolosváry, Mészlenyi, Zuber stb.). Egyes városi polgárcsaládok (pl. Braun, Márkus, Námessy, Pribék, Say) több generációja is tagsággal rendelkezett.

⁴⁹ Lauschmann: i. m. (1996) 42–43.

⁵⁰ *A Fejérvári Casino részvényeseinek névsora és szabályai 1862. Második év.* Kiadta: Környei János egyleti jegyző. Székes-Fejérvárott. özv. Számmar Pálné betűivel. 1862. 20.

⁵¹ Uo. 27., 31.

⁵² Uo. 3–18.

A városi tisztikarból jelen volt Ferency János korábbi polgármester, Pacsay György regnáló polgármester, Kőnig József főbíró, Környi János városi főjegyző. Novák Kálmán későbbi polgármester mellett számos korábbi tanácsnok, de a városi mérnök, orvosok, gyógyszerészek és ügyvédek is. Tagjai között láthatjuk a város egyik neves tudós és politikus szülöttjét, Schwarz Gyulát, a város későbbi országgyűlési képviselőjét. A székesfehérvári káptalan tagjai is támogatták a kaszinó munkáját: Pauer János kanonok, későbbi székesfehérvári püspök mellett Vénosz Imre, Nyírák Ignác és Schwanfelder József kanonokok és Matuska János címzetes kanonok. A tagok között láthatjuk azokat a személyeket, akik a város civil szervezésű kulturális életében a későbbiek során is fontos vagy meghatározó szerepet vittek: Boross Mihály, Fekete János, Rajniss Mátyás, Rozgonyi György, Zsömböry Ede, báró Splényi Henrik stb.

A kaszinó működéséről keveset tudunk. Lauschmann Gyula sok olyan forrást összegyűjtött, amelyek egykorú magángyűjteményekben voltak fellelhetőek. Ezek jelentős részét ma már nem ismerjük. A kaszinó működésére vonatkozóan édesapjától, Lauschmann Józseftől is információkhoz juthatott, hiszen az 1861-ben alakult kaszinó tagjainak névsorában őt is megtaláljuk. Lauschmann is kiemeli, hogy a kaszinó megalakulásában fontos cél volt az irodalom és a művészet pártolása, amellet, hogy tartalmi keretét a szórakozás alkotta. Az alapszabályhoz a Pesti Nemzeti Kör rendelkezései szolgáltak mintául. A helytartótanács 1862. április 3-án erősítette azt meg. Lauschmann azt is tudta, hogy az eredeti példányt a kaszinó alapjain később megalakult Vörösmarty Kör őrizte iratai között. Az 1863. évi közgyűlésen báró Splényi Henrik elnök megemlíti, hogy *„eme szellemi előhaladás egyik emeltyűjéül szolgáló intézet nem pártoltatik rendeltetésének megfelelő buzgalommal”*. Nem volt elégedett a kaszinó látogatottságával és a befizetett tagdíjakkal sem. Ettől függetlenül azonban a vezetőség megpróbálta az alapszabályban lefektetett célokat megvalósítani. 1861 decemberében a városban működő színészek egy csoportját (Szuper Károly, Tiszti Lajos, Jánossi Gábor, Kovács, Keleti és Molnár színészeket) felvetette ún. foglalkozó tagoknak, ami azt jelentette, hogy egy rendes tag ajánlásával a „foglalkozó”, akinek nem volt állandó lakása a városban, három hónapig látogathatta a kaszinó helyiségeit három forint díj ellenében. A színészek számára díj nélkül ajánlotta föl ezt a lehetőséget, a művészet pártolására való tekintettel, a színidény végéig.⁵³

1862. május 8-án hangversenyt szerveztek Füredi Mihály színész és Szuborits Manó közreműködésével. E rendezvény tiszta jövedelmét, 230 forint 56 krajcár bevételt a könyvtár gyarapítására fordították. A *Budapesti Szemle* előző évfolyamait rendelték meg. 1863-ban Splényi elnök a rendkívüli aszályra való tekintettel indított akciót az „alföldi ínségesek

⁵³ Lauschmann (1996): i. m. 42–45.

gyámolítására”. Egy sorsjátékkal egybekötött hangversenyt szerveztek az egész megye területén a Fejér megyei Gazdasági Egyesülettel karöltve, amit 1864. február 20-án tartottak a megyeház nagytermében. Lausmann szerint a rendezvény „igen szépen jövedelmezett”. Annak ellenére, hogy 1864-ben újabb három évre megalakult, a kaszinó anyagi gondjai nem szűntek meg. A hátralékos tagdíjak összege 2225 forintra rúgott, a közgyűlésen pedig mindössze 20 részvényes jelent meg. Ennek ellenére az új ciklus 147 aláíró taggal folytatódott. 1865 áprilisára azonban a kiadások mellett mindössze 4 forint bevétel keletkezett. 1866 novemberében Zsömböry Ede igazgató rendkívüli közgyűlést hívott össze, és fennállt a veszélye annak, hogy a kaszinó megszűnik. Splényi Henrik lelkesítő beszéde nyomán elhatározták, hogy még egy kísérletet tesznek a megmentésére. Aláírási ívet bocsátottak ki, hogy a jelentkezők számától tegyék függővé a kaszinó jövőbeni sorsát. Lausmann Gyula megjegyzi, hogy a városban pont akkor szűnt volna meg a társas érintkezés egyik fontos színtere, amikor az országban kedvező politikai változások voltak küszöbön. 1867. január 17-ig azonban csupán 32 tag jelezte aláírásával, hogy továbbra is tag akar maradni. Márciusig meghosszabbították a jelentkezési lehetőséget, és közgyűlés összehívását tervezték, amelyen végleg eldöntik a kaszinó sorsát. A kaszinó könyvtárosa, Fekete János a március 10-re összehívott közgyűlésen új bejelentést tett. Tulajdonképpen egy új társaskör, a Vörösmarty Kör alapszabályának vázlatával érkezett, amit a kaszinó alapjain kívánt létrehozni. A közgyűlés megbízta Zsömböry Ede, dr. Ligeti József igazgató és Kenessey Kálmán választmányi tagokat, hogy az alakulófélben lévő Vörösmarty Körrel tárgyaljanak. A kaszinó bútorait és a könyvtárát, valamint a fenntartásához szükséges 200 forintot is felajánlották a kör számára. A kaszinó 1867. szeptember 29-én véglegesen feloszlott, és összes vagyonát a Vörösmarty Körnek adta át. Ez magában foglalta a tagdíjak behajtási jogát is, ami 1075 forintot tett ki.⁵⁴

Mindezek mellett a szoborbizottság tevékenysége a szobor felállítása után sem szűnt meg teljesen, hiszen ez is előzménye volt a Vörösmarty nevét viselő egyesületnek. Vörösmarty szellemi örökségének ápolását az egy évvel a szoborállítás után, 1867. május 6-án megalakult Vörösmarty Kör vette át, s hamarosan a város életének talán legfontosabb civil kulturális szervezete lett. Fekete János, Zsömböry Ede és Splényi Henrik a szoborbizottmányt és nem utolsósorban a kaszinó szellemiségét képviselték az új egyesületben. Az új alapszabályt Fekete János megyei főjegyző fogalmazta meg.

A Vörösmarty Kör általános céljait a következőképpen határozta meg: *„Közműveltség fejlesztése, közszellemi ébresztése, s ápolása, szaktudományi vívmányok, s szépművészetek részleges ismertetése s ez érdemben figyelem*

*ébredés. – Társalgás és társadalmi élvezetek előmozdítása – Ész és szívnek párhuzamos művelése, 's ez által az egyetemes műveltség valódi színvonalának megközelítésére törekvés.'*⁵⁵ *A társaskör összetett célokat fogalmazott meg. Az alapszabály azonban részletezte az e célok eléréséhez szükséges tevékenységeket is. Az olvasókörokhöz hasonló gondolat is megjelent a kör alapszabályában. Fekete elképzelése lehetett a „közszellem ébresztésül népszerű felolvasások” tartása és egyúttal a rokon törekvésű egyesületekkel való együttműködés. Ez valójában egy egyesületet jelentett ekkor, a Székes-Fejérvári Tóváros-negyedi Olvasó Kört, melynek megalakulásáról később szólunk.*

A havonta tartandó ún. kisgyűléseken szavalatok, felolvasások, ismeretterjesztő, részben szépirodalmi, részben szaktudományi és történelmi tárgyú előadások szervezését határozták el. A „honi” irodalom pártolását és a közművelődés terjesztését kívánta elősegíteni szép- és szakirodalmi művek vásárlásával, valamint irodalmi pályázatok meghirdetésével. A tagok számára napilapok, folyóiratok és szaktudományi lapok vásárlása is szerepel az alapszabályokban. Társaskör lévén természetes, hogy kirándulások, estélyek és egyéb összejövetelek szervezése is szerepelt céljai között.⁵⁶

A kör három évre alakult, természetesen a hosszabbítás lehetőségével. Tagok tekintetében csak annyi megkötés volt, hogy „feddhetetlen életű egyének” lehettek, és évi tagdíja hat forint volt. A következő tisztségviselőkkel működött: elnök, két igazgató, két jegyző, pénztáros. Az ún. kisgyűlés 24 főből állt, amit alkalmanként 36 főre egészítettek ki. A megbízatás egy évre szólt. A kör 126 fővel alakult meg, nemcsak a városi polgárságból, de a birtokos nemességből is voltak tagjai.⁵⁷ Az első évben a Magyar Király Szállóban, majd a Fekete Sas Szállóban béreltek helyiségeket; amikor felépült a Vörösmarty Színház, ott kaptak helyet. Az alapszabály jóváhagyásának napján, 1867. augusztus 4-én arról is döntött a kisgyűlés, hogy tevékenységüket szakosztályokba szervezik. Ez egy igen modern gondolat volt, és mutatja a kör nagyívű terveit. A Szépirodalmi Szakosztály a szépirodalmat, a nyelvtudományt, esztétikát és rokon tudományokat, a Természettudományi és Filozófiai Szakosztály a természettudományokat és rokon tudományait, a filozófiát és matematikát, a Jog- és Államtudományi Szakosztály pedig a jogtudományt, a történelmet, a politikát, régészetet és ezek rokon tudományait tömörítette.⁵⁸ Utóbbi 1870–1873 között Pauer János kanonok vezette, míg a Természettudományi és Filozófiai Szakosztályt az egylet megalakulásától 1870-ig Kuti Márton tanár, felsővárosi plébános.⁵⁹

⁵⁵ Csurgai Horváth– Erdős: i. m. 51.

⁵⁶ Uo. 52.

⁵⁷ Lauschmann (1996): i. m. 88.

⁵⁸ Csongor: i. m. 24.

⁵⁹ Forintos Attila (2005): *A Székesfehérvári székeskáptalan. Adattár 1777–2004.* Alba Ci-

A kör egyik jeles képviselője, Fekete János személyén keresztül jól érzékelhető az a sokrétű tevékenység, amit a kor öntudatos polgára képviselt. Fekete János a megyeszékhelyhez közeli Nyéken (ma Kápolnásnyék) született 1817-ben. 1843-tól a szabadságharc kitöréséig Székesfehérváron ügyvédként dolgozott. Közéleti pályája ezt követően a megyéhez kötötte, alügyésszé, majd főjegyzővé választották. A neoabszolutizmus időszaka alatt a város polgármestere kitiltotta Székesfehérvárról, csak 1857-ben tért vissza. Többek között a Fejér megyei Gazdasági Egyesületben is szerepet vitt, annak titkáráként tevékenykedett. Fekete felvetése volt a város első napilapjának alapítása is, az általa szerkesztendő magyar nyelvű lap azonban nem kapott engedélyt, sőt azt a városi hatóság sem támogatta, tekintettel arra, hogy a pesti s a bécsi lapok is könnyen elérhetőek a városban.⁶⁰ 1861-ben ismét megyei főjegyző, majd a provizórium bevezetésekor leköszönt. 1865-ben ismét megyei főjegyző, majd 1871-től haláláig megyei főlevéltárnok. Emellett a Tóvárosi Olvasókör elnöke, a Fejér megyei és Székesfehérvár városi Történelmi és Régész Egyesület, valamint a Vörösmarty Kör tagja is. Írásai országos lapokban is megjelentek: a *Pesti Divatlapban*, a *Hölgyfutárban*, a *Budapesti Visszhangban*, a *Nagy Tükörben* és a Győrben megjelent *Hazánk* című lapban is.⁶¹

A szakosztályok száma később kiegészült egy társadalmi csoportnak nevezett szakosztállyal, amelyben a modern gyakorlati tudományok kaptak helyet, mint például a mérnöki, építési, orvosi, gyógyszerészi, pedagógiai tárgyú ismeretek, de a zene sem maradt ki az ismeretkörökből a későbbiekben. A szakosztályok felolvasóesteket szerveztek a legkülönbözőbb témákban, amelyekben szerepelt az orvostudomány, a nőkérdés és a nevelés is. Zenei esteket is tartottak, igen vegyes színvonalon, mégis úttörő kezdeményezésnek volt tekinthető. Nem mozdított meg tömegeket a városban, de talán ez nem is volt elvárható.⁶²

A társaság megalakulásakor egyik fontos tevékenységének tekintette Vörösmarty szellemi örökségének ápolását. Minden évben Mihály-napi búcsújárást szerveztek, ehhez kapcsolódóan szeptember 28-án a Vörösmarty-szobornál ünnepélyes koszorúzást tartottak, zene kíséretében zászlós felvonulással egybekötve. A költő születésének és halálának évfordulóján városszerte megemlékezéseket szerveztek, verseit szavalták, és az ünnepségeket díszvacsora követte. Halálának évfordulóján a ciszterci templomban gyászmise volt. Születésének századik évfordulóján, 1900. december 1-jén országos ünnepségre került sor. Az ünnepségen nemcsak a város és a megye vezetői, de az ország minden részéből érkeztek vendé-

vitás Történelmi Alapítvány, Székesfehérvár. 81., 113.

⁶⁰ *Vasárnapi Újság*, 1860. szeptember 16. VII. évf. 38. sz. 460.

⁶¹ Szinnyei József (1980–1981): *Magyar Írók élete és munkái*. III. köt. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomás-sorozata. Budapest. 302–304.

⁶² Csongor: i. m. 27.

gek. A Magyar Király Szállóban tartott díszfogadáson részt vett Eötvös Lóránd, Gyulai Pál és Benedek Elek is, az ünnepi beszédet Széll Kálmán miniszterelnök mondta. Szobránál mintegy ötven társadalmi szervezet koszorúzott, többek között a Déli-Vasút Társaság munkásai, akiknek énekkara énekelt az ünnepségen. A megyeháza nagytermében pedig Vass Bertalan méltatta a költőt. Nyéken ezen a napon emléktáblát helyeztek el a költő szülőházán.

A kör adta ki először a költő születésének 100. évfordulójára a *Vörösmarty Emlékkönyve* című kötetet. A szerkesztő dr. Czapáry László, a ciszter gimnázium tanára, a kör akkori titkára volt. A kötet beszámolt a székesfehérvári és nyéki ünnepségekről, a rendezvények ünnepi beszédeit is közölte.⁶³

Dr. Kuthy József választmányi tag vetette fel az egyik választmányi ülésen, 1899. február 19-én, hogy a Vörösmarty Kör a költő születésének 100. évfordulóján ne csak az évenként szokásos ünnepet rendezze meg. A tervek kimunkálására bizottságot alakítottak. A bizottság tagjai, Vértessy József igazgató elnökletével, dr. Kuthy József és gróf Festetich Benó voltak. A választmány pedig kimondta, hogy az 1900. december 1-jén rendezendő ünnepségeknek országos jelleget kell adni. A háromtagú bizottságot kibővítették, s létrejött egy nagybizottság is, amelynek elnöke Zichy Jenő gróf, a kör elnöke, helyettese pedig a kör helyettese, Vértessy József lett. A nagybizottságba bevonták a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság képviselőit is.⁶⁴ Az elfogadott ünnepi programban szerepelt, hogy az emlékbeszéd megtartására Vass Bertalan fehérvári főgimnáziumi tanárt kérték fel, aki később a pécsi római katolikus főgimnázium igazgatója lett. Vörösmarty nyéki szülőházán a költőhöz méltó emléktáblát kívánták elhelyezni (gróf Nádasdy Ferencz akkori tulajdonos a 60-as években már egy kisebb emléktáblával megjelölte). Czapáry László gimnáziumi tanár, a kör titkára pedig arra kapott megbízást, hogy gyűjtse össze Vörösmarty levelezését, és szerkessze meg az alkalomra Vörösmarty emlékkönyvét. A Vörösmarty-ünnepen való részvételre szóló első felhívást 1899. szeptember 3-án küldte szét a bizottság. Az országos ünnepség előtt bevezetésként a Vörösmarty Kör „házi ünnepére” is sor került. Az alkalomra a ciszter gimnázium főigazgatója felkérte Vastagh György festőművészt, hogy fesse meg Vörösmarty arcképét. A festmény leleplezésére 1900. november 25-én délután fél hétkor került sor nagyszámú közönség előtt. Az ünne-

⁶³ *Vörösmarty Emlékkönyve*. (Szerk.): Czapáry László. Vörösmarty-Kör, Székesfehérvár. 1900.

⁶⁴ Uo. LIII.

pi beszédet Schlamadinger Jenő, a kör titkára mondta. „Az ünnepi ténykedést 60 terítékes vacsora követte.”⁶⁵

A város az ünnepet megelőző napon zászlódíszolt, az ünnep napjára pedig díszkivilágítást rendezett. Az ünnep a költő szülőházán elhelyezett emléktábla ünnepélyes leleplezésével kezdődött. A Déli Vasút ingyen indított különvonatot Nyékre 1900. november 3-án két óra harminc perckor, a vonatot a fellobogózott pályaudvaron a déli vasúti munkások zenekarának indulói mellett búcsúztatták. A vonat a vendégek kényelmére a nyílt pályán állt meg a költő szülőháza mellett. November 30-án a kör termeiben ismerkedési estély volt a vendégek tiszteletére, a színházban pedig díszelőadáson Vörösmarty történeti tragédiája, *Az áldozat* került bemutatásra mérsékelt, leszállított helyáradak mellett.⁶⁶ December 1-jén a vármegye díszgyűlést tartott az ország minden részéből érkező vendégekkel. Az ünnepségen részt vett a nagy költő fia, Vörösmarty Béla államtitkár, és annak veje, Széll Kálmán miniszterelnök több miniszterével.⁶⁷ Utána a Szent István-székesegyházban Károly János káptalani helynök vezetésével Te Deumot tartottak. A mise után a Nádor utcában a ciszterci rendház elé vonult a díszes menet az itt felállított emléktábla leleplezésére. Az ünnepség a színházban folytatódott ünnepi beszédek és a költő legismertebb verseinek felolvasásával, valamint az emlékkönyv bemutatásával. Az ünnepség után megkoszorúzták a költő szobrát, és a város négyszázötven terítékű ebédet adott a Magyar Király fogadóban. *„A lobogódíszben uszó várost este a lakosság kivilágította; fény, világosság hirdette a Halhatatlan ünneplését mindenfelé, nemcsak a belvárosban, de a külvárosok legszélső házaiban is.”*⁶⁸

Czapáryhoz kapcsolódik a kör 25 éves működését ismertető jelentés, melyet az 1892. november 27-i közgyűlésen olvasott fel. 1892–1904 között volt a kör titkára, és számos Vörösmarty-estélyt is szervezett. 1869-től az egyesület lehetővé tette a néptanítók számára, hogy a kör kínálta művelődési lehetőségeket a tagdíj megfizetése nélkül használhassák. Ez komoly lépés volt a korban, és annak el- és felismerése, hogy az önképzésnek nagy jelentősége van a tudás továbbadásában is, és egyfajta szociális érzékenységről is tanúskodott. A Vörösmarty Kör köztudottan a tehető, vagyonos polgárok és értelmiségiek egyesülete volt, azonban nincs arra adat, hogy néptanítók látogatták-e a kört, a Tóvárosi Olvasókör esetében azonban tudunk erről.

Számos más megemlékezés szervezésében is részt vállalt az egyesület. 1871. március 19-én Eötvös József-emléknapot rendeztek irodal-

⁶⁵ Uo. LVII–LVIII.

⁶⁶ Uo. LXIII.

⁶⁷ Uo. LXX.

⁶⁸ Uo. XC–C.

mi est keretében, ahol részleteket olvastak fel *A karthauzi* című regényéből. Megemlékeztek a szabadságharc ötvenedik évfordulójáról. Gyűjtést indítottak a Kassára tervezett Rákóczi-szobor felállításához, s több mint nyolcezer koronát gyűjtöttek. A Vörösmarty Színház, vagyis egy állandó kőszínház építését, valamint a pákozdi csata emlékművének felállítását is a kör kezdeményezte. Volt szerepe az Erkel-ünnepségek megrendezésében, és karitatív tevékenységre is van példa, amikor az 1876. évi árvíz károsultjainak megsegítésében vett részt.⁶⁹

A kör könyvtárának alapját a Casino könyvtára jelentette ekkor, és mintegy kétszáz forintnyi összeg is hozzátartozott. A könyvtárat adakozásból, ajándékozással és vásárlásból fejlesztették. A rendes évi költségvetésből évi száz koronát fordítottak gyarapításra a nyolcvanas évektől. A kör megalakulásakor nem lehetett kölcsönözni, ahogyan elődje, a Casino könyvtárából sem. 1875-től tette lehetővé egy választmányi döntés, hogy a tagok kölcsönözhessenek. A kör bár rendelkezett könyvtárral, az nem tartozott a legjelentősebbek közé, a több mint 550 kötet és füzet többsége magyar nyelvű volt, a kölcsönkönyvtárként is működő gyűjtemény a Palotai városi Olvasókör szintjén működött, azzal azonos látogatottság és kölcsönzés zajlott és a Tóvárosi Olvasókör eredményeit meg sem közelítette.⁷⁰ A századfordulón 670 kötet volt az állomány, ami a szépirodalmon túl tudományos műveket is jelentett. A folyóirat-tár a könyvtár mellett működött. Folyóiratot nem lehetett kölcsönözni. A kor fontos napilapjait és folyóiratait megtalálhatjuk az állományban, és több külföldi lap is járt a körnek: *Pesti Napló*, *Reform*, *Hon*, *Magyar Újság*, *Ellenőr*, *Szabad Sajtó*, *Buda-pesti Közlöny*, *Vasárnapi Újság*, *Figyelő*, *Színpad*, *Fővárosi Lapok*, *Hazánk és Külföld*, *Magyarország*, *Nagyvilág*, *Borsszem Jankó*, *Üstökös*, *Bolond Miska*, *Kelet*, *Erdély*, *Székesfehérvár*, *Pester Lloyd*, *Illustrierte Zeitung*, *Tagepresse*, *Fliegende Blätter*, *Magyar Nyelvőr*, *Archeológiai Értesítő*, *Fremdenblatt*. A helyi lapok szemére is vetik a vezetőségnek, hogy a helyi és olcsóbb, népszerű lapokra nem gondolnak.⁷¹

Ahogy azt később látni fogjuk, az egyesületek anyagi háttere és finanszírozása meglehetősen bizonytalan volt. A tagdíjakra és a különböző rendezvények egyéb bevételeire szorítkozott. A Vörösmarty Kör is gyakran küzdött nehézségekkel, amit rendre elkerült egy-egy gazdag adakozó segítségével. Többször fölmerült az is, hogy egy másik egyesülettel lépjen fúzióra. Ilyen volt a nem sokkal korábban alakult Fejér megyei és Székesfehérvár városi Régészeti Egylettel folytatott tárgyalás 1876-ban. Ezt Zichy Jenő gróf is támogatta, és egyesülés esetén felajánlotta családi

⁶⁹ Csongor: i. m. 30–31.

⁷⁰ György Aladár (1886): *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Hivatalos Statisztikai Közlemények, Budapest. 358–359.

⁷¹ Csongor: i. m. 32–33.

könyvtárának nyolcszáz kötetét és harminc festményét. (Megjegyezzük, hogy Fejér megyében a legnagyobb magánkönyvtárral rendelkezett.) Az egyesülésről hosszasan tárgyaltak, de a Régészeti Egylet végül meghí-
úsította ezt. 1902-ben még egyszer fölvetődött, de az egylet ekkor sem akarta, ennek oka az eltérő célkitűzések lehettek. Mint azt később látni fogjuk, a kor meghozta az igényt az olvasókörök megalakításához, ami azt jelentette, hogy a város különböző városrészeiben is létrejöttek olvasóegyletek. Így került előtérbe a legnagyobb és legjobban működő körrel történő egyesülés. Erre 1907-ben került sor. A két vezetőség lemondott, és új vezetőséget választottak. A Tóvárosi Olvasókör aktív és passzív vagyonát magával vitte, a Vörösmarty Kör pedig a Vörösmarty-kultusz ápolásának megtartását tartotta fontos szempontnak. Az új elnök gróf Széchenyi Viktor akkori főispán lett, aki személyében komoly garanciát jelentett az egyesületnek. Széchenyi Viktor nem sokkal korábban, 1906 áprilisában lett először a megye és a város főispánja. A taglétszám nőtt. A kör a városi és vármegyei előkelőségek, tisztviselők, katonatisztek és kereskedők találkozóhelyévé vált, társadalmi rang volt a tagjának lenni. Ahogyan az összes kulturális egyesület számára problémát jelentett a hely, így a Vörösmarty Kör számára is. Igaz, mindig megoldódott. 1908-ban Széchenyi Viktor saját, Kossuth utcai palotáját úgy építette, a neves, helybéli Say Ferenc építész tervei alapján, hogy annak emeleti helyiségei a kör rendelkezésére állhassanak.⁷² Bálók, partik, díszvacsorák, estélyek, rendezvények színhelye volt. Ekkor 351 tagot számlált az egyesület, ez a szám később sem változott érdemben.⁷³ A háború után pedig megvásárolták az épületet.⁷⁴

* * *

Székesfehérvár művelődéstörténetének újabb fejezetét hamarosan közöljük.

⁷² VLKI IV. B. 1405 Székesfehérvár város Tanácsának iratai 1908. No. 5557.

⁷³ Thirring G.: i. m. 527.

⁷⁴ A Vörösmarty Kör könyvtárának állománya az 1920-as évek végére meghaladta a 2000 kötetet, a tagság létszáma pedig mintegy 400 főre növekedett.